

Հաշտութեան եւ բարեկամութեան պայմանագրերի պատմութիւնը

04.06.2011 թ.

Այս պարտվողական դասական գործընթացի սկիզբը հայոց դիվանագիտութեան մեջ ներդրվեց 1918 թվականին եւ որին վերջ դրվեց 2011 թվականի փետրվարի 4-ին:

1918 թվականի ապրիլին Տրապիզոնում ընդհատված թուրք-անդրկովկասեան բանակցութիւնները մայիսի սկզբներին վերսկսվեցին Բաթումում: Թուրքերը մայիսի 26-ին վերջնագիր ներկայացրին անդրկովկասեան պատվիրակութեանը եւ հենց նույն օրը Անդրկովկասի Սեյմը կազմալուծվեց, ինչը նշանակում էր, որ նորահռչակ հանրապետութիւններից յուրաքանչյուրն ինքն էր պարտավորված լուծել Թուրքիայի հետ պատերազմի եւ խաղաղութեան հարցը:

Այսպիսով, Բաթումի պայմանագրով Թուրքիային էր անցնում Արեւմտեան Հայաստանը ամբողջապէս եւ Արեւելեան Հայաստանի զգալի մասը՝ Կարսի մարզը եւ շուրջ 5 գավառ: Արդյունքում՝ Հայկական Հանրապետութիւնը հաստատվեց ընդամենը 12 հազ. քառ. կմ տարածքի վրա: Ընդհանուր հաշվով հայ ժողովուրդը կորցրեց ողջ Արեւմտեան Հայաստանը եւ Արեւելեան Հայաստանից 28 հազ. քառ. կմ տարածք: Ալ. Խատիսեանը ամփոփելով հայ-թուրքական բանակցութիւնների արդյունքները իր նամակում գրում էր. «Մենք կրէրէնք վատ հաշտութեան պայմանագիր, բայց կրէրէնք նաեւ անկախ Հայաստան, տուն, բույն, որտեղ կռվում է ժողովրդական միտքը: Այս բոլորը կկապի, կմիավորի, կբարձրացնի ոգին, իսկ դա կարելու է: Ես հավատում եմ մեր պետութեանը»: Ինչ արժէ հաշմանդամի կեանքը, մի՞թէ Ալ. Խատիսեանը տեղյակ չէր: Սակայն Բաթումի պայմանագիրը ի ուրախութիւն հայ ժողովրդի չի վավերացվել ո՛չ Հայաստանի եւ ո՛չ էլ Թուրքիայի կառավարութիւնների կողմից եւ առկախ է մնացել մինչեւ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտը՝ 1918 թ. նոյեմբերը:

Բաթումի պայմանագրում, թուրքերի պահանջով, Հայկական Հանրապետութիւնը պարտավորվում էր զինաթափել եւ ցրել իր տարածքում գտնվող «բոլոր բանդաները»: Թուրքերը նպատակ էին դրել առաջին հերթին չեզոքացնել գեներալ Անդրանիկի գլխավորած Հայկական առանձին հարվածային զորամասը եւ նրանք հասան իրենց հետապնդած գլխավոր նպատակին, որոշ ժամանակով զրկեցին հայ ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան իրավունքից եւ հնարավորութիւնից:

Ահա թէ ինչու զորավար Անդրանիկը հրաժարվեց ճանաչել Բաթումի պայմանագիրը եւ իր 4000-անոց զորամասով եւ Արեւմտեան Հայաստանի հայ գաղթականների մի հոծ բազմութեամբ՝ Նոր Բայազետ - Դարալագյազ - Ջուլֆա գծով 1918 թ. հունիսին փորձեց անցնել Պարսկաստան՝ միանալու դաշնակիցների բանակներին եւ շարունակելու ազատագրական պայքարը թուրք զավթիչների դէմ:

1920 թ. օգոստոսի 10-ին կնքվեց Սեւրի հաշտութեան պայմանագիրը, որին իրավական գնահատականներ տալուց չպետք է անտեսել մի կարելուր հանգամանք: Ստորագրելով Սեւրի պայմանագիրը, ինչպէս Հայկական Հանրապետութիւնն ու Թուրքիան, այնպէս էլ պայմանագիրը ստորագրած մյուս բոլոր պետութիւններն ընդունեցին, որ Բաթումի պայմանագրով Թուրքիային անցնող տարածքները չեն կարող

օտարվել Հայկական Հանրապետությունից: Միջազգային իրավունքի սկզբունքներին համապատասխան, Բաթումի պայմանագիրը համարվեց դադարեցված: Բաթումի պայմանագրի դեմնասցիան մասնավորապես բխում է Մերի պայմանագրին մասնակից կողմերի գործողությունից եւ նրանց ցանկությունից, այսինքն՝ Բաթումի պայմանագիրը համարվեց առ ոչինչ եւ հայկական եւ թուրքական կողմերը ստորագրեցին միջազգայնորեն ճանաչված եզրափակիչ պայմանագիր, որտեղ հայոց պահանջատիրութեան հարցը լուծվեց միջազգային իրավունքի չափանիշների սահմաններում:

1920 թ. դեկտեմբերի 2-ի լույս 3-ի գիշերը Հայաստանի Հանրապետութեան եւ քեմալական Թուրքիայի միջեւ Ալեքսանդրապոլում ստորագրվեց հաշտութեան պայմանագիր, որը պետք է վավերացվեր կնքումից մեկ ամիս հետո, սակայն Հայաստանի Խորհրդային Կառավարությունը չվավերացրեց այն: Թուրքիայի կողմից այն ստորագրեց թուրքական բանակի հրամանատար Քյազիմ Կարաբեքիրը, հայկական կողմից՝ այս անգամ նույնպես, Ալ. Խատիսեանը: Սույն պայմանագրով նորից Թուրքիային էր անցնում Կարսի մարզն ու Սուրմալույի գավառը, իսկ Նախիջևանը, Շարուրի, Շահթախթիի շրջանները հայտարարվում էին ժամանակավորապես Թուրքիայի հովանավորութեան ներքո գտնվող տարածքներ, որոնց հետագա ճակատագիրը պետք է որոշվեր հանրաքվեի միջոցով: Ինչպես տեսնում ենք Արցախի ազատագրված տարածքներում եւ բուն Արցախի տարածքում հանրաքվե անբկացնելու գաղափարը ամրագրված է Ալեքսանդրապոլի պայմանագրում:

1921-ի մարտի 16-ին Մոսկվայում կնքվեց “Ռուս-թուրքական բարեկամութեան եւ եղբայրութեան” պայմանագիրը, որի 8-րդ, 9-րդ, 15-րդ հոդվածներում մասնավորապես ասված է.

8-րդ հոդված. “Պայմանավորվող երկու կողմերը պարտավորվում են իրենց տերիտորիաներում արգելել այնպիսի կազմակերպությունների եւ խմբերի առաջացումն ու գոյությունը, որոնք ունեն մյուս երկրի, կամ նրա տերիտորիայի մի մասի կառավարութեան դերն ստանձնելու հավակնություն, ինչպես նաեւ պարտավորվում է իրեն տերիտորիայում արգելել այնպիսի խմբերի գոյությունը, որոնց նպատակն է պայքարը մյուս երկրի դեմ”:

9-րդ հոդված. “Երկու երկրների միջեւ հաղորդակցությունների անընդհատությունն ապահովելու համար, Պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են փոխադարձ համաձայնութեամբ երկաթուղային, հեռագրային եւ հաղորդակցութեան այլ միջոցները պահպանելու եւ որքան հնարավոր է արագ զարգացնելու, ինչպես նաեւ առանց որեւէ խափանումների երկու երկրների միջեւ մարդկանց ու ապրանքների ազատ փոխադրումն ապահովելու նպատակով ձեռք առնել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները”:

15-րդ հոդված. “Ռուսաստանը պարտավորվում է Անդրկովկասեան հանրապետությունների նկատմամբ դիմել քայլերի, որպեսզի այդ հանրապետությունների կողմից Թուրքիայի հետ կնքվելիք պայմանագրում անպատճառ ճանաչվեն սույն Պայմանագրի այն հոդվածները, որոնք անմիջաբար վերաբերում են իրենց”:

Մեր մեկնաբանությունների կարիքը չկա, ուղղակի նշենք, Ալ. Խատիսեանը թուրքերին զիջեց առավելագույնը: Ռուսաստանը իր հերթին իր անունից հայկական կողմի ստրկական համաձայնութեամբ Թուրքիային զիջեց այն ամենը՝ ինչը բխում էր ռուս-թուրքական շահերից:

1921 թվականի հոկտեմբերի 13-ին կնքվեց Կարսի պայմանագիրը մի կողմից Թուրքիայի, մյուս կողմից՝ Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութեան, Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութեան եւ Վրաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական

Հանրապետության՝ բոլշևիկեան Ռուսաստանի մասնակցությամբ: Կարսի պայմանագիրը հաջորդելով Մոսկվայի պայմանագրին հաստատեց վերջինիս դրույթները եւ սահմանեց ժամանակակից սահմանները Թուրքիայի եւ Անդրկովկասեան հանրապետութիւնների միջեւ: 1921 թվականի հոկտեմբերի 13-ին Կարսում կնքված պայմանագիրը վավերացվել է 1922 թվականի սեպտեմբերի 11-ին՝ Երեւանում: Պայմանագրով նորից Թուրքիային անցավ Կարսի մարզը գրեթե ամբողջությամբ եւ Սուրմալուի գավառը՝ ներառեալ Արարատ լեռն իր հարակից շրջաններով, իսկ Ադրբեջանին՝ Նախիջեւանի շրջանը, որը սահմանվել է որպէս ինքնավար կազմավորում:

Ասպիտով “Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին” Վիեննայի՝ 23.05.1969 թ. Կոնվենցիայի 45-րդ հոդվածի համապատասխան, պետութիւնը չի կարող հղում կատարել պայմանագրի անվավերութեան կամ դադարեցման, երբ ինքը, այսինքն՝ պետութիւնը, իր վարվելակերպով, այսինքն լռութեամբ, համաձայնվում է, որպէսզի պայմանագիրը մնա ուժի մէջ եւ իր լռութեամբ տվյալ պայմանագիրը համարում է վավեր: Այլ կերպ ասած, Հայաստանի Հանրապետութիւնը իր լռութեամբ պաշտոնապէս ճանաչում է Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի եւ Կարսի պայմանագրերի վավերութիւնը, ինչպէս նաեւ չի պատրաստվում միջազգային ատեաններում հաստատել իր իրավահաջորդութիւնը, որն ամրագրված է Սեւրի պայմանագրում:

2004 թվականի դեկտեմբերի 17-ին Բրյուսելում Եվրոպական Խորհրդի Խորհրդարանական Վեհաժողովը՝ համաձայն Կոպենհագենեան հանձնաժողովի ներկայացրած քաղաքական չափորոշիչների, որոշում կայացրեց սկսել գործընթաց՝ Թուրքիայի Հանրապետութեան Եվրոմիութեան անդամակցութեան հարցով: Նույն օրը՝ 2004 թվականի դեկտեմբերի 17-ին, Արևմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդը պաշտօնապէս հայտարարեց իր հիմնադրման մասին՝ ազատագրված Հայոց հնարույր Շուշիում:

2009-ի ապրիլի 23-ին հայկական դիվանագիտական միտքը, դասեր չառնելով պատմութիւնից, հայ-թուրքական հարաբերութիւնների համար ընդունեց 1918 թվականի փոխհարաբերութիւնների մոդելը: Նշենք, որ 2009-ի ապրիլի 23-ին հրապարակ նետված փաստաթուղթը գալիս է լրացնելու Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի, Կարսի փաստաթղթերի շարքը, որոնք չորսն էլ օրինական չեն եւ հակասում են միջազգային իրավունքի սկզբունքներին եւ հայոց շահերին:

Թուրքական կողմը ռեգիոնալ քաղաքականութիւն վարելու իմաստով ժամանակավորապէս լուծեց իր գերինդիրը դիվանագիտական հարթութեան վրա. Հայկական Հանրապետութիւնը հրաժարվեց Սեւրի պայմանագրից:

Ուստի, ներկայի Հայաստանի Հանրապետութիւնը չի կարող հանդիսանալ Սեւրի պայմանագրի իրավահաջորդ, առանց վերանայելու Ալեքսանդրապոլի եւ հետագայում նրան փոխարինած Կարսի եւ Մոսկվայի պայմանագրերը, այսինքն՝ այդ պայմանագրերի դեռնոսացիան միակ պայմանն է, որպէսզի այսօրվա Հայաստանի Հանրապետութիւնը հանդիսանա Սեւրի պայմանագրի իրավահաջորդութեան կողմ:

Այսպիսով 1918 Ղվականի հունիսի 4-ին «Հաշտութեան եւ բարեկամութեան պայմանագիրը» հիմք դրեց, իսկ նրան նախորդող բոլոր դիվանագիտական հարաբերութիւնները հիմնավորեցին, որ Օսմանեան կայսերական կառավարութեան եւ նրա իրավահաջորդ Թուրքիայի համար մի կողմից եւ իրեն անկախ հռչակած Հ³ Սկական Հանրապետութեան կառավարութիւնը մյուս կողմից, մշտապէս փորձ են կատարելու գալ փոխադարձ համաձայնութեան եւ երկու կողմերի միջեւ հաստատել միակողմանի եւ պարտադրված “բարեկամական, բարիդրացիական հարաբերութիւններ” քաղաքական, իրավաբանական, տնտեսական եւ մտավոր բնագավառներում” շրջանցելով բուն խնդիրը:

Բաթումում սկզբնավորված հայոց դիվանագիտության հարյուրամյա անհեռանկար աշխատանքը ամփոփվեց 2009-ի ապրիլի 23-ին հրապարակ նետված պռոտոկոլներով:

Նշված պատմական ժամանակահատվածում հայության համար տեղի են ունեցել բազում կարևոր իրադարձություններ, որից մենք կառանձնացնենք ինը գլխավորը: Դրանք են

1. Սարդարապատի հերոսամարտը (28 մայիս 1918 թ.),
2. Հայկական Առաջին Հանրապետության անկախության հռչակումը (28 մայիս 1918 թ.),
3. Սերի պայմանագիրը (10 օգոստոս 1920 թ.),
4. ԱՄՆ 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի Իրավարար վճիռը (22 նոյեմբեր 1920 թ.),
5. Ազգային նոր զարթոնքը (1960-ական թթ.) եւ Ազգային ազատագրական պայքարի արդիականացումը (1973-1985 թթ.)
6. Հայաստանի Հանրապետության վերականգնումը (21 սեպտեմբեր 1991 թ.),
7. Արցախեան ազատամարտը (1988-1994 թթ.),
8. Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհրդի ստեղծման մասին պաշտօնական հայտարարությունը (17 դեկտեմբեր 2004 թ., Շուշի)
9. Արեւմտեան Հայաստանի Վտարանդի Կառավարության հիմնումը (4 փետրվար 2011 թ.):

Այսպիսով, վերջին հարյուրամյակի ընթացքում առաջին անգամ ռազմի դաշտում հաղթանակած հայ ժողովրդի քաղաքական գործիչները կարողացան հայոց ռազմական հաղթանակներն ամրապնդել նաեւ դիվանագիտական հաղթանակով, որն է Արեւմտեան Հայաստանի Վտարանդի Կառավարության հռչակումը:

Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհրդի Լրատվական Ծառայություն

AHG.dk@haybachdban.org